

संस्कृत

व्याकरण व पाठ्यपुस्तक

उत्तर पुस्तिका

कक्षा

6

संस्कृत-6

1

शब्दपरिचयः

1. (क) कमलम् (ख) खड्गः रिक्तस्थान पूर्ति
(ग) घटः (घ) छत्रम् 4. (क) जलयानम्। (ख) शशकः
(ङ) उष्ट्रः (च) एणः (ग) गणेशः (घ) चक्रम्
(छ) धनुः (ज) आम्रम् (ङ) इष्टिका।
(झ) ढौलः 5. आम्रम्, ऊर्णा, औषधम्, कमलम्, घटः, बकः,
मयूरः, रथः, सरः, हलम्।
2. (क) ऋषिः (ख) गणेशः योग्यता विस्तारः
(ग) ओष्ठौ (घ) झरः 1. (i) पशवः - गौ, अश्वः, बलीवर्द, हरिणः,
(ङ) मयूरः (च) बकः ऋक्षः।
(छ) फणी (ज) रथः (ii) शाकाः - आलुकः, भिण्डकः, कूष्माण्ड,
तुम्बी, गोजिहवा।
(iii) फलैः - सेवम्, कदलिका, नारङ्गम्,
आम्रम्, द्राक्षाफलम्।
3. (क) चटका - च्+अ+ट्+अ+क्+आ।
(ख) नरेशः - न्+अ+र्+ए+श+अः।
(ग) पत्रम् - प+अ+त्+र्+अ+म्।
(घ) दर्पणः - द्+अ+र्+प्+अ+ण्+अः।
(ङ) घटः - घ्+अ+ट्+अः।

2

कर्तृक्रियासम्बन्धः

1. उचितं मेलनं कुरुत
अ	ब
(क) पुष्पाणि	विकसन्ति।
(ख) अजाः	चरन्ति।
(ग) गङ्गा	प्रवहति।
(घ) बालकौ	पठतः।
(ङ) चटके	कूजतः।
2. उचित क्रियापदेन पूर्तिः
- (क) छात्राः पठन्ति।
(ख) यानं गच्छति।
(ग) चक्राणि भ्रमन्ति।
(घ) बालिके खादतः।
(ङ) पत्रे पततः।
3. (क) पत्रम् पतति।
(ख) बालकाः क्रीडन्ति।
- (ग) बालिकाः धावन्ति।
(घ) पुष्पाणि विकसन्ति।
(ङ) बालकः हसति।
(च) बालिका पठति।
4. शुद्धाशुद्ध सूचयत
- (क) X (ख) ✓
(ग) X (घ) ✓
(ङ) X
5. बहुवचनं परिवर्तनम्
- (क) बालिकाः पठन्ति।
(ख) चटकाः कूजन्ति।
(ग) फलानि पतन्ति।
(घ) गृहाणि सन्ति।
(ङ) गजाः गच्छन्ति।

3

सर्वनामशब्दाः (भाग-1)

पुंलिङ्गम्

अभ्यासः

1. उचितं मेलनम्

अ	ब
(क) सः	गच्छति
(ख) मयूरः	नृत्यति
(ग) नरः	पठति
(घ) सैनिकौ	रक्षतः
(ङ) गजाः	खादन्ति
(च) ते	पिबन्ति
(छ) एतौ	हसतः
(ज) एते	सन्ति

2. पठित्वा वाक्यानि रचयत

- (क) तौ कौ स्तः ?
 (ख) ते नराः सन्ति ।
 (ग) एषः कः गच्छति ?
 (घ) एतौ नरौ गच्छतः ।
 (ङ) एते के गच्छन्ति ?
 (च) कः गच्छति ?
 (छ) तौ कौ स्तः ?
 (ज) एते के सन्ति ?
 (झ) सः नरः अस्ति ।
 (ञ) नराः गच्छन्ति ।
 (ट) के गच्छन्ति ?

स्त्रीलिङ्गम्

1. उचितं मेलनम्

अ	ब
(क) सा	गच्छति ।
(ख) एते	उपविशतः ।
(ग) काः	पठन्ति ।
(घ) बालिकाः	लिखन्ति ।
(ङ) एषा	हसति ।
(च) के	खादतः ।
(छ) ताः	खेलन्ति ।
(ज) का	उत्तिष्ठति ?

2. पठित्वा वाक्यानि रचयत

- (क) एषा बालिका अस्ति ।
 (ख) का गच्छति ?
 (ग) ते बालिके गच्छतः ।
 (घ) एते के स्तः ?
 (ङ) ताः बालिकाः गच्छन्ति ।
 (च) एताः काः सन्ति ?
 (छ) काः गच्छन्ति ?
 (ज) ताः बालिकाः सन्ति ।

नपुंसकलिङ्गम्

1. उचितं मेलयत

अ	ब
(क) सः	उत्तिष्ठति
(ख) एषा	गच्छति
(ग) के	खादन्ति
(घ) कानि	पतन्ति
(ङ) ते	हसतः
(च) एतत्	भ्रमति
(छ) किम्	उपविशति
(ज) ताः	चलन्ति
(झ) एतौ	लिखतः

2. उचितं मेलयत

अ	ब
(क) एषः	बालकेः
(ख) किम्	गृहम्
(ग) कानि	पत्राणि
(घ) एते	याने
(ङ) एतत्	व्यजनम्
(च) साः	महिला
(छ) एताः	गायिकाः
(ज) ते	नराः
(झ) के	नेत्रे

4 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

(ज) एतौ हस्तौ

3. पठित्वा वाक्यानि रचयत

- (क) तत् पुस्तकम् ।
(ख) एतद् यानम् ।
(ग) किम् एतानि पुस्तकानि ।
(घ) एतानि यानानि ।
(ङ) एते पुस्तके ।
(ञ) कानि तानि पतन्ति ?

4. वाक्यानि रचयत

- (क) एषः शिक्षकः अस्ति ।
(ख) कः लिखति ?
(ग) सा बालिका पठति ।
(घ) एतत् फलं पतति ।

(ङ) एषा बालिका नृत्यति ।

(च) तत् फलं पतति ।

(छ) किम् एतत् फलम् अस्ति ?

(ज) ते लिखतः ।

5. वाक्यानि रचयत

- (क) ताः महिलाः नृत्यन्ति ।
(ख) एताः घट्यः सन्ति ।
(ग) काः गच्छन्ति ?
(घ) तानि पत्राणि पतन्ति ।
(ङ) एतानि पत्राणि सन्ति ।
(च) कानि पतन्ति ?
(छ) ते बालकाः पठन्ति ।
(ज) काः बालिकाः लिखन्ति ?

सर्वनामशब्दाः (भाग-2)

युष्मद् पुल्लिङ्गं स्त्रीलिङ्गं च

1. उचितं मेलनं कुरुत

अ	ब
(क) अहं	गच्छामि ।
(ख) त्वम्	पठसि ।
(ग) आवाम्	लिखावः ।
(घ) युवां	चलथः ।
(ङ) वयं	हसामः ।
(च) यूयं	पश्यथ ।
(छ) एषः	खादति ।
(ज) कः	वदति ?
(झ) एषा	पचति ।
(ञ) सा	पिबति ।

2. पठित्वा वाक्यानि रचयत

- (क) तौ पठतः ।
(ख) ते पठन्ति ।
(ग) त्वं पठसि ।
(घ) युवाम् पठथः ।
(ङ) यूयं पठथ ।
(च) अहं पठामि ।

(छ) आवां पठावः ।

(ज) वयं पठामः ।

3. पठित्वा वाक्यानि रचयत

- (क) सः नरः अस्ति ।
(ख) ते घट्यः स्तः ।
(ग) सा बालिका पठति ।
(घ) ते बालिके लिखतः ।
(ङ) ताः महिलाः गच्छन्ति ।
(च) तत् चित्रम् अस्ति ।
(छ) ते बालिके स्तः ।
(ज) तानि व्यजनानि सन्ति ।
(झ) त्वं हससि ।
(ञ) युवां धावथः ।
(ट) यूयम् नृत्यथ ।
(ठ) अहं गच्छामि ।
(ड) आवां खादावः ।
(ढ) वयम् पठामः ।
(य) ताः घट्यः सन्ति ।

4

सङ्ख्या बोधः

1. उचित शब्देन रिक्तस्थानपूर्तिः

(क) फलम्	(ख) बालिकाः	(छ) चत्वारि	(ज) अष्ट
(ग) अश्वाः		(झ) नव	(ञ) एका
2. उचितपरिवर्तनेन रिक्तस्थानपूर्तिः

(क) लते	(ख) बालाः	(क) द्वे	(ख) चत्वारः
(ग) छात्रैः	(घ) गृहाणि	(ग) त्रीणि	(घ) एकः
(ङ) बालकाः	(च) नृपाः	(ङ) तिस्रः	(च) द्वे
(छ) अजाः	(ज) गृहाणि	(छ) द्वौ	(ज) एकम्
(झ) मनुष्याः	(ञ) गजाः	(झ) त्रयः	(ञ) एका
3. उचित सङ्ख्यापदेन पूरयत

(क) एकम्	(ख) द्वौ	(क) द्वे	(ख) तिस्रः
(ग) द्वे	(घ) पञ्च	(ग) त्रीणि	(घ) षड्
(ङ) द्वौ	(च) द्वे	(ङ) दश	(च) सप्त
		(छ) पञ्च	(ज) षड्
		(झ) चत्वारः	(ञ) नव
4. संस्कृतसंख्या लिखत
5. गणनां कृत्वा संख्या लिखत

5

विद्या महिमा

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) विनयम् ।
 (ख) विद्वान् ।
 (ग) विद्यावान् ।
 (घ) धनम् ।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) विनयात् पात्रतां याति ।
 (ख) परलोके धनं धर्मः ।
 (ग) स्वदेशे पूज्यते राजा ।
 (घ) निर्बलानां बलं विद्या ।

3. उचितं योजयत

(अ)	(ब)
(क) विद्या ददाति विनयं	विनयाद् याति पात्रताम् ।
(ख) अलसस्य कुतो विद्या	अविद्यस्य कुतो धनम् ।
(ग) विद्वत्त्वं च नृपत्त्वं च	नैव तुल्यं कदाचन ।

(घ) विदेशेषु धनं विद्या	व्यसनेषु धनं मतिः ।
(ङ) किं कुलेन विशालेन	विद्याहीनस्य देहिनः ।

4. रिक्तस्थानानि पूरयत

- (क) धनम्, धनाद्
 (ख) विद्या
 (ग) राजा, विद्वान्
 (घ) विद्या

5. विलोमशब्दैः मेलयत

अ	ब
(क) सुखम्	दुःखम्
(ख) विदेशेषु	स्वदेशेषु
(ग) इहलोके	परलोके
(घ) महाधनः	निर्धनः
(ङ) सुन्दरः	कुरूपः
(च) निर्बलः	सबलः
(छ) विद्वान्	मूर्खः
(ज) मित्रम्	शत्रुः
(झ) कुलीनः	अकुलीनः

6 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

(ज) सुशीलः दुःशीलः

6. उदाहरणानुगुणम् अन्वयपूर्तिं कुरुत

(क) कुरूपाणां रूपं विद्या निर्धनानां धनं

(विद्या) तथा। निर्बलानां बलं विद्या, अतः प्रयत्नतः साधनीया।

(ख) विदेशेषु विद्या धनम् व्यसनेषु मतिः धनम् इहलोके धर्मः धनं शीलं सर्वत्र वै धनम्।

6

मम दिनचर्या

1. एकपदेन उत्तरत

(क) पञ्चवादने।

(ख) विद्यालयम्।

(ग) संस्कृत भाषा।

(घ) दूरदर्शनम्।

(ङ) नववादने।

2. एकवाक्येन उत्तरत

(क) मोहनः स्नानान्तरं प्राणायामं करोति।

(ख) मोहनः हिन्दी भाषां संस्कृत भाषां आङ्ग्ल भाषां च पठति।

(ग) मोहनः सायंकाले क्रीडति।

3. द्वितीयाः विभक्त्याः चयनम्

(क) गुरुम्, ईशम्।

(ख) मातरम्, पितरम्।

(ग) पाठान्।

(घ) गृहम्।

4. वाक्यानि रचयत

(i) कृपया चमसं ददातु।

(ii) कृपया सुधाखण्डं स्वीकरोतु।

(iii) कृपया तालं पश्यतु।

(iv) कृपया स्यूतं ददातु।

(v) कृपया मालां स्वीकरोतु।

(vi) कृपया पत्रिकां पठतु।

(vii) कृपया शाटिकाम् आनयतु।

(viii) कृपया कुञ्जिकां पठतु।

(ix) कृपया कर्तरीं ददातु।

(x) कृपया लेखनीम् आनयतु।

(xi) कृपया अङ्कनी पश्यतु।

(xii) कृपया जल कूर्पीं पश्यतु।

(xiii) कृपया पुस्तकं पठतु।

(xiv) कृपया फलं स्वीकरोतु।

(xv) कृपया चित्रं पश्यतु।

(xvi) कृपया पत्रं पठतु।

5. रिक्तस्थानपूर्ति

(क) पाठं

(ख) शिक्षकं

(ग) वस्तूनि

(घ) मित्रं

(ङ) माम्

6. द्वितीयाविभक्तेः शब्दाः

(क) पुरुष-पुरुषं-पुरुषौ-पुरुषान्

(ख) युवक-युवकं-युवकौ-युवकान्

(क) माला-मालाम्-माले-मालाः

(ख) पत्रिका-पत्रिकां-पत्रिके-पत्रिकाः

(क) अङ्कनी-अङ्कनीं-अङ्कनी-अङ्कनीः

(ख) कर्तरी-कर्तरीं-कर्तरी-कर्तरीः

(क) वनम्-वनं-वने-वनानि

(ख) पुस्तकं-पुस्तकं-पुस्तके-पुस्तकानि

7

संहतिः कार्यसाधिका

1. एकपदेन उत्तरत

(क) पश्यामः।

(ख) रज्जुनिर्माणम्।

(ग) रज्जुना

(घ) तन्तुभिः।

(ङ) जलबिन्दुनिपातेन।

(च) संहतिः।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) वयं नासिकया जिघ्रामः।
 (ख) वयं दन्तैः अन्नचर्वणं कुर्मः।
 (ग) अराणां सहयोगेन चक्रनिर्माणं भवति।
 (घ) वृक्षः पर्णैः पुष्पैः फलैः शाखाभि च शोभते।

3. उचितं मेलयत

अ	ब
(क) रज्जुना	गजः बध्यते।
(ख) नेत्राभ्यां	पश्यामः।
(ग) हस्ताभ्यां	कार्यं कुर्मः।
(घ) तृणानां मेलनेन	रज्जुनिर्माणम्
(ङ) पादाभ्यां	चलामः।
(च) मुखेन	खादामः।
(छ) अङ्गुलीभिः	मुष्टिः।

4. तृतीय-विभक्ति रूपाणि

	शब्दाः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
(क)	पाद	पादेन	पादाभ्याम्	पादैः
(ख)	घट	घटेन	घटाभ्याम्	घटैः
(ग)	अर	अरेण	अराभ्याम्	अरैः
(क)	जिह्वा	जिह्वया	जिह्वाभ्याम्	जिह्वाभिः
(ख)	इष्टिका	इष्टिकया	इष्टिकाभ्याम्	इष्टिकाभिः
(ग)	शाखा	शाखया	शाखाभ्याम्	शाखाभिः
(क)	शरीर	शरीरेण	शरीराभ्याम्	शरीरैः
(ख)	चक्र	चक्रेण	चक्राभ्याम्	चक्रैः
(ग)	चित्र	चित्रेण	चित्राभ्याम्	चित्रैः

5. वाक्यानि रचयत

- (क) मनुष्यः हस्तेन कार्यं करोति।
 (ख) बालिका पादाभ्याम् चलति।
 (ग) वयं नासिकया जिघ्रामः।
 (घ) नेता मालाभिः शोभते।
 (ङ) संहतिः कार्यसाधिका

6. रिक्तस्थानानि पूरयत

- (क) संहतिः
 (ख) पुष्पैः
 (ग) पश्यामः
 (घ) तन्तुभिः
 (ङ) जनैः
 (च) रामेण
 (छ) सह
 (ज) लतया

7. पाठं आगताः तृतीयापदाः

शरीरेण, मेलनेन, सहयोगेन, नेत्राभ्याम्, कर्णाभ्याम्, नासिकया, जिह्वया, पादाभ्याम्, हस्ताभ्याम्, दन्तैः, मुखेन, रज्जुना, तेन, घटेन, पुष्पैः, बहुभिः, जनैः, एकेन, जनेन, क्रीडकै, विभिन्नै, मुद्रित पत्रैः, पर्णैः, फलैः, शाखाभिः, तन्तुभिः, पञ्चभिः, अङ्गुलिभिः, एकया, इष्टिकया, एकेन, बिन्दुना, निपातेन, तृणैः।

8. एकतया सिद्धानि कार्याणि

- (i) एकतया मनुष्यः भारम् उत्थापयति।
 (ii) मनुष्याणां एकतया समाजः भवति।
 (iii) एकतया भारतीयैः देशः स्वाधीनः कृतः।
 (iv) एकतया सेना शत्रुं जयति।
 (v) एकतया देशः सबलः भवति।

विविधः प्रश्नावलिः-1

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) संस्कृतम्
(ख) पश्यामः
(ग) नववादने
(घ) रज्जुः

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) स्वदेशे राजा पूज्यते।
(ख) मोहनः सायंकाले क्रीडति।
(ग) वयं नासिकया जिघ्राम।
(घ) वृक्षः पर्णैः, पुष्पैः, फलैः च शोभते।

3. कोष्ठक शब्दैः उत्तरत

- (क) सः पठति।
(ख) एतौ धावतः।
(ग) ते रक्षन्ति।
(घ) चटके कूजतः।
(ङ) नदी प्रवहति।
(च) ताः भ्रमन्ति।

4. श्लोकान् पूरयत

- (क) विदेशेषु धनं विद्या, व्यसनेषु धनं मतिः।
पर लोके धनं धर्मः, शीलं सर्वत्र वै धनम्।
(ख) विद्वत्तं च नृपत्वं च, नैव तुल्यं कदाचन।
स्वदेशे पूज्यते राजा, विद्वान् सर्वत्र पूज्यते।
(ग) विद्या ददाति विनयं, विनयाद् याति
पात्रताम्।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति, धनाद्धर्मः ततः सुखम्।।
(घ) अलसस्य कुतो विद्या, अविद्यस्य कुतो
धनम्।
अधनस्य कुतो मित्रं, अमित्रस्य कुतो सुखम्।।

5. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) बालिका।
(ख) फलानि।
(ग) भवनानि।

6. उचितं मेलनम्

अ	ब
(क) एका	बालिका
(ख) द्वौ	अश्वौ
(ग) तिस्रः	मालाः

- (घ) एकम् फलम्

7. तृतीया विभक्ति रूपाणि

- (क) घटेन, घटाभ्याम्, घटैः
(ख) हस्तेन, हस्ताभ्याम्, हस्तैः
(ग) नासिकया, नासिकाभ्याम्, नासिकाभिः
(घ) शाखया, शाखाभ्याम्, शाखाभिः
(ङ) पुष्पेण, पुष्पाभ्याम्, पुष्पैः
(च) चक्रेण, चक्राभ्याम्, चक्रैः

8. उचितं मेलनम्

अ	ब
(क) सः शिक्षकः	उपविशति
(ख) एषा शिक्षिका	गच्छति
(ग) के छात्रे	हसतः
(घ) कानि पत्राणि	पतन्ति
(ङ) ते बालकाः	खादन्ति
(च) एतत् चक्रम्	भ्रमति
(छ) काः छात्राः	चलन्ति
(ज) ताः बालिकाः	भ्रमन्ति
(झ) एतौ छात्रौ	लिखतः

9. उचितं मेलनम्

अ	ब
(क) अहम्	गच्छामि
(ख) त्वम्	पठसि
(ग) आवाम्	लिखाव
(घ) युवाम्	पश्यथः
(ङ) वयम्	पिवामः
(च) यूयं	चलथ
(छ) एषः	खादति
(ज) तौ	लिखतः
(झ) ते	पचन्ति

10. अन्वयपूर्तिः

- (क) कुरूपाणां रूपं विद्या निर्धनां धन तथा।
निर्बलानां बलं विद्या, अतः प्रयत्नतः साधनीया।
(ख) विदेशेषु, विद्या धनम् व्यसनेषु मतिः
धनम्।
परलोके धर्मः धनं, शीलं सर्वत्र वै धनम्।

11. वर्णमालानुसारं क्रमेण स्थापयत

- अलम्, आम्रम्, ऊर्णा, औषधम्, कमलम्, घटः,

चक्रः, मयूरः, रथः, सरः

8

परोपकारः

1. एकपदेन उत्तरं लिखत

- (क) मेघाः
(ख) सैनिकः
(ग) माता
(घ) पिता

- (घ) पुस्तकाय
(ङ) स्वास्थाय
(ई) (क) जनन्यै
(ख) सख्यै
(ग) पुत्र्यै
(घ) शालिन्यै
(ङ) नलिन्यै

2. एकवाक्येन उत्तरं लिखत

- (क) धनं राष्ट्रं विकासाय भवति ।
(ख) माता पुत्र्यै सुसंस्कारं यच्छति ।
(ग) परोपकाराय वृक्षाः फलानि यच्छन्ति ।

4. बहुवचने परिवर्तयत

- (क) पुत्रेभ्यः
(ख) विकासेभ्यः
(ग) परिश्रमेभ्यः

3. उचित परिवर्तनेन पूरयत

(अ) (क) परोपकाराय

- (ख) जनकाय
(ग) लाभाय
(घ) विकासाय
(ङ) परिश्रमाय

(आ) (क) महिलायै

- (ख) सरलायै
(ग) लतायै
(घ) सुरक्षायै
(ङ) वसुधायै

(इ) (क) धनाय

- (ख) ज्ञानाय
(ग) फलाय

5. उचित पदेन रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) भिक्षुकाय
(ख) परोपकाराय
(ग) पण्डिताय
(घ) स्वास्थ्याय
(ङ) निर्धनाय

6. प्रश्ननिर्माणम्

- (क) सूर्यं किमर्थं तपति ?
(ख) माता केभ्यः भोजनं पचति ?
(ग) वृक्षाः कानि यच्छन्ति ?
(घ) का सर्वेभ्यः सुखं ददाति ?

9

उज्जयिनी दर्शनम्

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) मन्दिरात्
(ख) मार्गदर्शकात्
(ग) भक्तजनमुखेभ्यः

इतिहासं जानन्ति ।

- (घ) महाकालमन्दिरात् जनाः महागणेशमन्दिरं
हरिसिद्धिमन्दिरं च गच्छन्ति ।
(ङ) राजा विक्रमादित्यस्य कालात्
विक्रमसंवत्सरस्य गणना भवति ।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) उज्जयिनी भोपालात् पश्चिमदिशि अस्ति ।
(ख) उज्जयिन्याः मुख्यं दर्शनीयं स्थानं महाकालमन्दिरम् अस्ति ।
(ग) सान्दीपनेः आश्रमात् जनाः श्रीकृष्णस्य

3. (क) देवालयात्

- (ख) वाटिकायाः
(ग) नद्याः
(घ) क्षेत्रात्

10 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

4. पञ्चम्यां विभक्त्यां परिवर्तनम्

- (क) हिमालयात् गङ्गा प्रवहति ।
(ख) बालकः सिंहात् विभेति ।
(ग) वानरः शाखायाः कूर्दति ।
(घ) छात्रः शालायाः आगच्छति ।

- (ङ) धार्मिकः काश्याः आगच्छति ।
(च) महिला नद्याः जलम् आनयति ।
(छ) प्रद्युम्नः गुरुकुलात् प्रत्यागच्छति ।
(ज) सज्जनः असत्याद् विभेति ।
(झ) सुरेशः रुग्णं शीतात् रक्षति ।

5. पञ्चम्-विभक्ति रूपाणि

क्रम	शब्दाः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
(क)	प्राचीन	प्रचीनात्	प्राचीनाभ्याम्	प्राचीनेभ्यः
(ख)	आश्रम	आश्रमात्	आश्रमाभ्याम्	आश्रमेभ्यः
(ग)	प्रदेश	प्रदेशात्	प्रदेशाभ्याम्	प्रदेशेभ्यः
(घ)	विदेश	विदेशात्	विदेशाभ्याम्	विदेशेभ्यः
(ङ)	मार्गदर्शक	मार्गदर्शकात्	मार्गदर्शकाभ्याम्	मार्गदर्शकेभ्यः
(क)	शिप्रा	शिप्रायाः	शिप्राभ्याम्	शिप्राभ्यः
(ख)	वाटिका	वाटिकायाः	वाटिकाभ्याम्	वाटिकाभ्यः
(ग)	पत्रिका	पत्रिकायाः	पत्रिकाभ्याम्	पत्रिकाभ्यः
(घ)	यात्रा	यात्रायाः	यात्राभ्याम्	यात्राभ्यः
(ङ)	सञ्चिका	सञ्चिकायाः	सञ्चिकाभ्याम्	सञ्चिकाभ्यः
(क)	नर्तकी	नर्तक्याः	नर्तकिभ्याम्	नर्तकीभ्यः
(ख)	गृहिणी	गृहिण्याः	गृहिणिभ्याम्	गृहिणीभ्यः
(ग)	कर्तरी	कर्तर्या	कर्तरिभ्याम्	कर्तरीभ्यः
(घ)	लेखनी	लेखन्याः	लेखनिभ्याम्	लेखनीभ्यः
(ङ)	अङ्कनी	अङ्कन्याः	अङ्कनिभ्याम्	अङ्कनीभ्यः
(क)	मन्दिर	मन्दिरात्	मन्दिराभ्याम्	मन्दिरेभ्यः
(ख)	रमणीय स्थान	रमणीय स्थानात्	रमणीय स्थानाभ्याम्	रमणीय स्थानेभ्यः
(ग)	क्षेत्र	क्षेत्रात्	क्षेत्राभ्याम्	क्षेत्रेभ्यः
(घ)	पुष्प	पुष्पात्	पुष्पाभ्याम्	पुष्पेभ्यः
(ङ)	वन	वनात्	वनाभ्याम्	वनेभ्यः

10

परिचयः

1. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) चन्द्रः ताराणाम् भूषणम् अस्ति ।
(ख) छात्राणाम् संस्कृतस्य पठने रुचिः अस्ति ।
(ग) अवधेशः गिरीशस्य अग्रजः अस्ति ।
(घ) विद्यालयस्य पुरतः उद्यानम् अस्ति ।
(ङ) मम नाम गिरीशः/कविता अस्ति ।

2. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) मम
(ख) कविता गिरीशयोः
(ग) संस्कृतभाषायाः
(घ) शास्त्राणाम्
(ङ) जनन्याः

3. विद्यार्थिनः स्वयं कुरुम्।
 (ङ) भारतीयाविद्यायाः
4. सम्बन्धवाचक वाक्यानि
 (क) श्रीकृष्णः संदीपनस्य शिष्यः
 (ख) देवकी वसुदेवयोः पुत्रः
 (ग) बलरामस्य अनुजः
 (घ) रुक्मण्याः पतिः
 (ङ) पूतनायाः उद्धारकः
5. रिक्त स्थानपूर्तिः
 (क) पार्वत्याः
 (ख) शरीरस्य
 (ग) मित्रस्य
 (घ) मध्यप्रदेशस्य
6. रिक्तस्थानपूर्तिः
 (क) राकेशस्य
 (ख) अवधेशस्य
 (ग) मम
 (घ) अञ्जना
7. रिक्तस्थानपूर्तिः
 (क) तस्य
 (ख) तस्याः
 (ग) तयोः
 (घ) तेषां
 (ङ) तासाम्

11

अस्माकं प्रदेशः

1. एकपदेन उत्तरं लिखत
 (क) मध्यप्रदेशः
 (ख) नर्मदा नदी
 (ग) विन्ध्याचलमाला
 (घ) दक्षिण दिशि
2. एकवाक्येन उत्तरं लिखत
 (क) मध्यप्रदेशः भारतदेशस्य मध्यभागे विराजते।
 (ख) अस्माकं प्रदेशस्य राजधानी भोपालम्।
 (ग) मध्यप्रदेशस्य पन्नामण्डले हीरकरत्नानि प्राप्यन्ते।
 (घ) वनवासिनः वनेषु निर्भयं विचरन्ति।
 (ङ) मध्यप्रदेशस्य राष्ट्रिय उद्यानानि सन्ति—
 माधवोद्यान कान्हाकिसली बान्धवगढ़ इत्यादीनि।
3. रिक्तस्थानपूर्तिः
 (क) विन्ध्याचल
 (ख) तृतीयांशः
 (ग) महाकालस्य
 (घ) राजधानी
 (ङ) शैल गुहासु
4. उचितपदेन संयोजयत
 अ ब
 (क) मध्यप्रदेशः भारतस्य मध्येभागे।
 (ख) बौद्धानां स्मारकः साञ्चीसतूपः
 (ग) नर्मदा नदी अमरकण्टकात्
 (घ) वनेचराः निर्भयाः विचरन्ति।
 (ङ) वनानि पर्यावरणं रक्षन्ति।

12

रामचरितम्

1. एकपदेन उत्तरत
 (क) चत्वारः
 (ख) मिथिलायाम्
 (ग) रामलक्ष्मणौ
2. एकवाक्येन उत्तरत
 (क) अयोध्या नगरी उत्तरप्रदेशे अस्ति।
 (ख) रामलक्ष्मणौ विश्वामित्रः स्व आश्रमम्
- अनयत्।
 (ग) सीतायाः विवाहः रामेण सह अभवत्।
 (घ) वानराः सागरे सेतु निर्माणम् अकुर्वन्।
 (ङ) आदिकविः वाल्मीकिः अस्ति।
3. रिक्तस्थानपूर्तिः
 (क) रामेण
 (ख) सीताम्

12 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

(ग) सागरे

(ङ) आदिकविः वाल्मीकिः

(घ) रामेण

4. रिक्तस्थानपूर्तिः

क्रम	धातु	पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	
(क)	गम् (गच्छ)	प्रथम पुरुष	अगच्छत्	अगच्छताम्	अगच्छन्
(ख)	भू (भव)	उत्तम पुरुष	अभवम्	अभवाम	अभवाम
(ग)	नी (नय)	प्रथम पुरुष	अनयत्	अनयताम्	अनयन्
(घ)	पठ्	मध्यम पुरुष	अपठः	अपठतम्	अपठत
(ङ)	वद्	उत्तम पुरुष	अवदम्	अवदाव	अवदाम

5. रिक्तस्थानानि पूरयत

यथा	रामः	लक्ष्मणः	विश्वामित्रः	दशरथः
(क)	रामेण	लक्ष्मणेन	विश्वामित्रेण	दशरथेन
(ख)	रामौ	लक्ष्मणौ	विश्वामित्रौ	दशरथौ
(ग)	रामात्	लक्ष्मणात्	विश्वामित्रात्	दशरथात्
(घ)	रामाभ्याम्	लक्ष्मणाभ्याम्	विश्वामित्राभ्याम्	दशरथाभ्याम्
(ङ)	रामाभ्याम्	लक्ष्मणाभ्याम्	विश्वामित्राभ्याम्	दशरथाभ्याम्
(च)	रामेषु	लक्ष्मणेषु	विश्वामित्रेषु	दशरथेषु

6. पाठे आगता लङ्लकार प्रयोगः

अकरोत्, आसन्, अनयत्, अशिक्षयत्, अभवत्,
अगच्छत्, अगच्छताम्, अवसन्, अहरत्,
अभ्रमताम्, अगच्छताम्, अपश्यत्, अकुर्वन्,
प्रत्यागच्छन्, अभवन्, अवर्णयत् ।

योग्यता विस्तार

अस्ति आसीत्
प्राप्नोति प्राप्नोत्
पश्यति अपश्यत्

चिन्तयति अचिन्तयत्
गच्छति अगच्छत्
चिन्तयति अचिन्तयत्
स्थापयति अस्थापयत्
गायति अगायत्
पतति अपतत्
गच्छति अगच्छत्
खादति अखादत्
भवति अभवत्

13

चतुरः वानरः

1. एकपदेन उत्तरत

(क) नदी तीरे
(ख) वानरः
(ग) मकरः
(घ) मकरस्य पत्नी

2. एकवाक्येन उत्तरत

(क) वानरः मकराय जम्बूफलानि ददाति स्म ।
(ख) मकरः एकदा स्वपत्न्यै जम्बूफलानि
अयच्छत् ।
(ग) वानरः मधुराणि फलानि खादति स्म ।
(घ) मम पत्नी तव हृदयं खादितुम् इच्छति ।

3. रिक्तस्थानानि पूरयत

यथा	मधुरं फलम्	मधुरे फले	मधुराणि फलानि
(क)	शुष्कं फलम्	शुष्के फले	शुष्कानि फलानि
(ख)	रक्तं कमलम्	रक्ते कमले	रक्तानि कमलानि
(ग)	निर्मलं हृदयम्	निर्मले हृदये	निर्मलानि हृदयानि
(घ)	स्वस्थं शरीरम्	स्वस्थे शरीरे	स्वस्थानि शरीराणि
(ङ)	सुन्दरं गृहम्	सुन्दरे गृहे	सुन्दराणि गृहाणि

4. उदाहरणानुरूपं लिखत

यथा— वानरः वृक्षे अवसत्। - वानरः वृक्षे
वसति स्म।

- (क) निखिलः गृहं गच्छति स्म।
(ख) रामः वने निवसति स्म।
(ग) पिता पुत्रं वदति स्म।
(घ) सा उच्चैः हसति स्म।

- (ख) लेखिष्यामि।
(ग) आनेष्यामः।
(घ) वदिष्यथ।
(ङ) खादिष्यति।
(च) हसिष्यन्ति।
(छ) वासिष्यथः।
(ज) पठिष्यावः।
(झ) आगमिष्यतः।

5. उदाहरणम् अनुसृत्य लिखत

यथा—खाद् + क्त्वा = खादित्वा

मकरः जम्बू फलानि खादित्वा प्रसन्नः अभवत्।

- (क) गत्वा (ख) हसित्वा
(ग) कूर्दित्वा (घ) पठित्वा

6. उचित क्रियापदं योजयत

- (क) गमिष्यसि।

योग्यता विस्तार (कथां पुनः लिखत)

एकस्मिन् नदी तीरे एकः जम्बू वृक्षः आसीत्।
तस्मिन् एकः वानरः प्रतिवसति स्म। कश्चिद्
मकरः तस्य मित्रम् आसीत्। परं सा दृढ निश्चया
आसीत्। अद्यत्वं मम गृहमागच्छ। त्वं तु जले
वससि, कथम् अहं तत्र गन्तुं शक्नोमि। रे मित्र!
मम हृदयं तु वृक्षस्य कोटरे निहितम्। त्वं मूर्खः
असि। इतः परं त्वया सह मम मैत्री समाप्ता।

14

जन्तु-शाला

1. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) वानरः पंजरे भ्रमति।
(ख) सिंहः उच्चैः गर्जति।
(ग) मकरः जले निवसति।
(घ) जन्तुशालायां मयूरः नृत्यति।

- (ग) मित्राणिः
(घ) उच्चैः

2. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) जनकाय जनन्यै च
(ख) राष्ट्रियः

3. तालिकया वाक्यानि रचयत

- (क) वानरः वृक्षे वसति।
(ख) सिंहः उच्चै गर्जति।
(ग) अहं खगान् अपश्यम्।
(घ) सरोवरे कमलानि विकसन्ति।
(ङ) वृक्षेषु फलानि सन्ति।

4. रिक्तस्थानपूर्ति:

यथा	गुरु	तरुः	भानुः	शिशुः
(क)	गुरोः	तरोः	भानोः	शिशोः
(ख)	गुरूणाम्	तरुणाम्	भानूनाम्	शिशूनाम्
(ग)	गुरौ	तरौ	भानौ	शिशौ

5. मित्रायपत्रम् (वार्षिकोत्सवस्य दर्शनवर्णनम्)

प्रिय मित्र! सुनील! इन्दौरतः
सस्नेहं नमस्ते! 8-5-20 --
अत्र सर्वं कुशलम्। तत्रापि कुशलं भवतु। अद्य
मध्याह्ने तव पत्रं प्राप्तम्। पत्रं पठित्वा अति
प्रसन्नः अभवम्। पत्रे त्वं मम विद्यालयस्य
वार्षिकोत्सवस्य विषये पृच्छामि। अतः अहम्
अत्र संक्षेपेण उत्सवस्य वर्णनं लिखामि।
अद्य प्रातः सप्तवादने एष छात्राः विद्यालयम्
आगच्छन्। ते विद्यालयं सज्जा कार्यम् अकुर्वन्।

क्रीडास्पर्धा एवं सांस्कृतिक कार्यक्रमाः अपि
छात्रैः सम्पादिते। अष्टवादने प्रधानाध्यापक
महोदयः राष्ट्रध्वजम् उत्तोलयत्। तदा सर्वे छात्राः
समवेत स्वरेण राष्ट्रगीतम् अगायन्। तत्पश्चात्
प्रधानाध्यापक महोदयः उद्बोधनम् अकरोत्।
सः पुरस्कार वितरणम् अपि अकरोत्। अन्ते
मिष्ठान्नं वितरति स्म। प्रसन्नाः सर्वे छात्राः गृहम्
अगच्छन्। तवं जनकाय जनन्यै च नमः।

तव मित्रम्
सन्दीपः

विविधः प्रश्नावलिः-2

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) सैनिकः
- (ख) भक्तजन मुखेभ्यः।
- (ग) नर्मदा नदी।
- (घ) चत्वारः।
- (ङ) नदी तीरे।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) परोपकाराय वृक्षाः फलानि यच्छन्ति।
- (ख) ताराणां भूषणं चन्द्रः।
- (ग) भारतदेशस्य मध्यभागे मध्यप्रदेशः
विराजते।
- (घ) आदिकविः वाल्मीकिः आसीत्।
- (ङ) सिंहः उच्चैः गर्जति।

3. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) पण्डिताय।
- (ख) दशरथस्य।
- (ग) राजधानी।
- (घ) रामेण।
- (ङ) राष्ट्रियः
- (च) गर्जति।

4. समीचीनं चिनुत

- (क) आम्
- (ख) न
- (ग) आम्
- (घ) न
- (ङ) आम्
- (च) न
- (छ) आम्
- (ज) आम्
- (झ) न

5. पदानि प्रयुज्य वाक्यानि रचयत

- (क) सूर्यः पूर्वस्यां दिशि उदेति।
- (ख) भारतं अनेके नद्यः प्रवहन्ति।
- (ग) मन्दिरात् घण्टानादं गुञ्जति।
- (घ) यात्रिका मार्गदर्शकः जानन्ति।
- (ङ) उज्जयिनी नदी वैदेशिकाः अपि
आगच्छन्ति।
- (च) परोपकाराय प्रकृतिः प्रेरयति।
- (छ) सायंकाले मन्दिरेषु घण्टानादः प्रसरति।
- (ज) तत्र नद्यः वहन्ति।
- (झ) वैदेशिकाः अपि तत्र आगच्छन्ति।

- (ज) मन्दिरेषु कीर्तन ध्वनिः श्रूयते।
 (ट) सूर्यः परोपकाराय एव तपति।

6. अक्षराणि प्रयुज्य पद चक्रं पूरयत

ला, धु, भा, भा, स, षा

यथा	सं	स्कृ	त	भा	षा
(क)	म	धु	रा	भा	षा
(ख)	र	त	भू		
(ग)	र	स	भा	षा	

7. यथाक्रमं लिखत

- (क) विश्वामित्रः रामलक्ष्मणौ स्वाश्रमम् अनयत्।
 (ख) वने राक्षसराजः रावणः सीताम् कपटेन अहरत्।
 (ग) वानराः सागरे सेतु निर्माणम् अकुर्वन्।
 (घ) रामेण रावणः युद्धं घातितः।
 (ङ) रामः सीता लक्ष्मणः च अयोध्याम् प्रत्यागच्छन्।

8. योजयत

अ	ब
(क) सूर्यः	तपति
(ख) सिंहः	गर्जति
(ग) हरिणः	धावति
(घ) मयूरः	नृत्यति

9. लङ्लकारं परिवर्तयत

अ	ब
अस्ति	आसीत्
विहरति	व्यहरत्

पातयति	अपातयत
पश्यति	अपश्यत्
आगच्छति	आगच्छत्
मिलति	अमिलत्
पिबति	अपिबत्
पश्यति	अपश्यत्
गच्छति	अगच्छत्
गच्छति	अगच्छत्

10. योग्यशब्दं चित्वा उचितस्थाने लिखत

वन्यजीव	ग्राम्य जीव
पिकः	काकः
गजः	धेनुः
व्याघ्रः	अजा
शशकः	मार्जारः
मयूरः	अश्वः
सिंहः	श्वान
सर्पः	महिषी
हरिणः	चटका
भल्लूकः	वानरः

11. विभक्त्यानुसारं वाक्यानि लिखत

- गीता गच्छति।
- गीताम् आह्वयनि।
- गीतया सह सीता गच्छति।
- माता गीतायै मोदकं ददाति।
- गीतायाः पुस्तकं स्वीकरोति।
- गीताया पितुः नाम सुरेशः।
- गीतायां सद्गुणाः सन्ति।
- गीते! अत्र आगच्छतु।

15

स्वतन्त्रतादिवसः

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) अगस्तमासे
 (ख) प्रधानाध्यापकः
 (ग) सामूहिक गीतस्य
 (घ) स्वतन्त्रतायै

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) प्रथमः स्वतन्त्रता संग्रामः 1857 तमे ख्रीस्ताब्दे अभवत्।

- (ख) छात्रा पङ्क्तिबद्धाः ध्वजस्थलस्य समीपे स्थास्यन्ति।
 (ग) वरिष्ठाः छात्राः विद्यालये विशेष सज्जां कुर्वन्ति।
 (घ) भारतीयाः स्वतन्त्रतायै निरन्तरं प्रयासम् अकुर्वन्।

3. प्रश्ननिर्माणं कुरुत

- (क) कदा (ख) कस्य

16 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

(ग) के (घ) किम्?

4. लकारपरिवर्तनम्

(क) अकुर्वन् (ख) तिष्ठन्ति
(ग) अभवन् (घ) कुर्वन्ति

5. रिक्तस्थानपूर्तिः

(क) अगस्तमासस्य
(ख) अष्टम कक्षायाः
(ग) गृहम्
(घ) मनधीरः

6. उचित क्रमेण लिखत

स्वतन्त्रता दिवसस्य उत्सवः भविष्यति। वरिष्ठाः छात्राः विद्यालये विशेषसज्जां कुर्वन्ति। प्रातः सप्तवादने छात्राः विद्यालयम् आगमिष्यन्ति। ध्वज स्थलस्य सपीपे छात्राः पङ्क्तिबद्धाः स्थास्यन्ति। प्रधानाध्यापकः ध्वजोत्तलनं करिष्यति।

7. योग्यता विस्तारः

(क) त्रयः (ख) केसरः
(ग) श्वेतः (घ) हरितः
(ङ) अशोक चक्रम्

16

भोजस्य शिक्षाप्रियता

1. एकपदेन उत्तरत

(क) भोजः
(ख) मालव क्षेत्रे
(ग) चर्ममयं कमण्डलुः

2. एकवाक्येन उत्तरत

(क) भोजस्य नाम शिक्षाप्रियता कारणेन प्रसिद्धम् आसीत्।
(ख) विप्रम् अति दरिद्रं ज्ञात्वा राजा अपृच्छत् यत्— विप्र! चर्मपात्रं किमर्थं हस्ते वहसि।

3. छात्राः स्वयमेव कुरुं।

4. रिक्तस्थानपूर्तिः

(क) दृष्ट्वा (ख) भूत्वा
(ग) शत्रूणां (कृते)

5. पर्याय मेलनम्

अ ब
(क) राजा नृपतिः
(ख) शत्रुः बैरी
(ग) विप्रः द्विजः
(घ) विनम्रः विनीतः
(ङ) कुसुमम् पुष्पम्

योग्यता विस्तारः

● पदानां विभक्तिं वचनं च लिखत

क्रम	पदानि	विभक्ति	वचनम्
(क)	शिक्षिताः	प्रथमा	बहुवचनम्
(ख)	जनाः	प्रथमा	बहुवचनम्
(ग)	मार्गे	सप्तमी	एकवचनम्
(घ)	भोजम्	द्वितीया	एकवचनम्
(ङ)	प्रदेशस्य	षष्ठी	एकवचनम्
(च)	कवये	चतुर्थी	एकवचनम्

● कवि शब्दस्य रूपाणि लिखत

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	कविः	कवी	कवयः
द्वितीया	कविम्	कविभ्याम्	कवीन्
तृतीया	कविना	कविभ्याम्	कविभ्यः
चतुर्थी	कवये	कविभ्याम्	कविभ्यः
पञ्चमी	कवेः	कवयोः	कवीनाम्
षष्ठी	कवेः	कवयोः	कवीनाम्
सप्तमी	कवौ	कवयोः	कविषु
संबोधन	हे कवे!	हे कवी!	हे कवयः!

17

चरामेति चरामेति

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) लोक सेवार्थम्
(ख) दुर्जनान्

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) भारतभूतलात् वयं दैन्यं हरिष्यामः।
(ख) वयं सज्जनान् रक्षिष्यामः।

3. पदानां, पुरुषं वचनं च लिखत

क्रम	पदानि	पुरुष	वचनम्
(क)	चलिष्यामः	उत्तम पुरुष	बहुवचनम्
(ख)	पठिष्यामः	उत्तम पुरुष	बहुवचनम्
(ग)	दण्डयिष्यामः	उत्तम पुरुष	एकवचनम्
(घ)	रक्षिष्यामः	उत्तम पुरुष	एकवचनम्
(ङ)	पठिष्यति	प्रथम पुरुष	एकवचनम्

4. रिक्तस्थानपूर्ति

- (क) करिष्यामः (ख) प्रचलामः
(ग) हरिष्यामः (घ) विनाशाय
(ङ) नेष्यामः

5. उचितं युग्मं मेलनम्

- अ ब
(क) दुर्जनाय दण्डः
(ख) पठनाय पुस्तकम्
(ग) उद्याने पुष्पाणि
(घ) मन्दिरे देवः

6. अन्वयपूर्तिः

- (क) वयम् भारतस्य अपि मङ्गलं करिष्यामः,
मातृभूमेः प्रतिष्ठां परमोन्नतिं नेष्यामः।

(ख) वयम् आलस्यं विना सततं कार्याणि
करिष्यामः, अग्रे-अग्रे चलिष्यामः निरन्तरं
चलिष्यामः।

योग्यताविस्तारः

● लृटलकारस्य रूपाणि

पठ्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	पठिष्यति	पठिष्यतः	पठिष्यन्ति
मध्यम	पठिष्यसि	पठिष्यथः	पठिष्यथ
उत्तम	पठिष्यामि	पठिष्यावः	पठिष्यामः

खेल्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	खेलिष्यति	खेलिष्यतः	खेलिष्यन्ति
मध्यम	खेलिष्यसि	खेलिष्यथः	खेलिष्यथ
उत्तम	खेलिष्यामि	खेलिष्यावः	खेलिष्यामः

खाद्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	खादिष्यति	खादिष्यतः	खादिष्यन्ति
मध्यम	खादिष्यसि	खादिष्यथः	खादिष्यथ
उत्तम	खादिष्यामि	खादिष्यावः	खादिष्यामः

चल्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	चलिष्यति	चलिष्यतः	चलिष्यन्ति
मध्यम	चलिष्यसि	चलिष्यथः	चलिष्यथ
उत्तम	चलिष्यामि	चलिष्यावः	चलिष्यामः

18

दीपावलिः

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) पञ्चदिवसाः
(ख) त्रयोदश्यां
(ग) कार्तिक प्रतिपदि शुक्ल पक्षे

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) दीपवल्यां लक्ष्मीः अमावस्यां पूज्यते।

(ख) 'तमसो मा ज्योतिर्गमय' इति दीपावलि
सन्देशः।

(ग) भ्रातृ भगिन्यौ दीर्घजीवनं सुख समृद्धिं च
कामयतः।

(घ) गृहाणां पुरतः अल्पनरेखनं दृश्यते।

3. रिक्तस्थान पूर्ति:

- (क) नूतनम् (ख) सूर्योदयात्
(ग) मिलतः (घ) ग्राहकैः

4. योजयत्

क्रम	पदानि	पुरुष
(क)	एकः	प्रथमः
(ख)	द्वौ	द्वितीयः
(ग)	त्रयः	तृतीयः
(घ)	चत्वारः	चतुर्थः
(ङ)	पञ्च	पञ्चमः

5. दीपावलिः इति विषयम् आधृत्य पञ्च वाक्यानि

दीपावलि उत्सवः कार्तिक मासे अमावस्यां सम्पन्नः भवति। सर्वे जनाः गृहेषु दीपकानाम् पक्तिं ज्वालयन्ति। बहुनाम् गृहेषु जनाः अन्यान् मिष्ठानम् वितरन्ति। बालका विस्फोटकान् ज्वालयन्ति।

योग्यताविस्तारः

- होलिकोत्सवः, रक्षाबन्धनम्, नवरात्रम्, गणेशोत्सवः।
- होलिकोत्सवः षड्दिवसीयः उत्सवः। सः होलिकादहनात् आरम्भ्य रङ्गपञ्चमी पर्यन्तं भवति। प्रथमदिवसे होलिकादहनं भवति। द्वितीयदिने धूलिवन्दनं क्रियते। षष्ठदिवसे रङ्गपञ्चमी पर्व भवति।

19

विज्ञानस्य आविष्काराः

1. एकपदेन उत्तरत लिखत

- (क) हिमशीतकेन
(ख) आकाश
(ग) रॉकेट यन्त्रस्य

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) रक्षाक्षेत्रे राडार यन्त्रस्य महती भूमिका भवति।
(ख) आवश्यकता आविष्काराणां जननी भवति।

3. रिक्तस्थान पूर्ति:

- (क) दूरदर्शनेन (ख) सङ्गणकस्य
(ग) दूरभाषयन्त्रेण

4. उचितं मेलनम्

अ	ब
(क) दूरदर्शनम्	दृश्यश्रव्यम्
(ख) वायुयानम्	यात्रा
(ग) दूरवाणीयन्त्रम्	वार्तालापः
(घ) आकाशवाणीयन्त्रम्	श्रवणम्
(ङ) सङ्गणकयन्त्रम्	त्वरितकार्यम्

5. बहुवचनं लिखत

- (क) सन्ति
(ख) भवन्ति

- (ग) गच्छन्ति

योग्यता विस्तारः

पञ्च वैज्ञानिका नामानि

नाम	आविष्कारम्
(क) ग्राहम बैल	दूरभाषयन्त्रम्
(ख) जगदीशचन्द्र बसु	वृक्षेषु जीवः
(ग) फाइलो फार्मफ्लॉट	दूरदर्शन
(घ) मैक्रोनी	आकाशवाणी
(ङ) इगो सिकौर स्काई	उदग्रयानम्
(च) कार्ल वॉन ट्रेस	द्विचक्रिका
(छ) वार्थो लोम्पू	निर्झरलेखनी
(ज) पीटर हेन लेन	घटिकायन्त्रम्

● गृहं उपलब्धाना वस्तूनाम नामानि

- (क) हिमशीतकम्
(ख) आकाशवाणीयन्त्रम्
(ग) दूरदर्शनम्
(घ) दूरवाणीयन्त्रम्
(ङ) चलवाणी यन्त्रम्
(च) सङ्गणक यन्त्रम्
(छ) कार यानम्
(ज) घटिका यन्त्रम्
(झ) टङ्कण यन्त्रम्
(ञ) व्यजन यन्त्रम्

20

श्रमस्य महत्वम्

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) गुरु नानकदेवः
(ख) पञ्जाबप्रान्ते
(ग) रोटिकाः
(घ) मिष्ठानम्
(ङ) श्रमिकस्य

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) गुरु नानकदेव धर्म प्रचारार्थं ग्रामम् अगच्छत्।
(ख) गुरु नानकदेवेन तस्य भोजनं न स्वीकृतम् अतः क्रुद्धः अजायत्।
(ग) संसारे जात्या धनेन च न कोऽपि जनः उच्चः निम्नो वा। सर्वे जनाः समानाः। चरित्रेण एव श्रेष्ठता भवति।
(घ) श्रमेण उपार्जिता लक्ष्मी शुद्धा भवति।
(ङ) मनुष्यस्य श्रेष्ठता चरित्रेण भवति।

3. रिक्तस्थान पूर्तिः

- (क) वाक्यम् (ख) राष्ट्रस्य
(ग) गृहात् (घ) दृष्ट्वा
(ङ) त्यक्त्वा

4. उचित मेलनम्

अ	ब
(क) शुष्करोटिकाः	श्रमिकः
(ख) मधुरवाक्याम् अवदत्	गुरुनानकः
(ग) चरित्रेण श्रेष्ठः भवति	मानवः
(घ) मिष्ठानम् अयच्छत्	धनिकः

5. क्त्वा प्रत्ययान्त पदप्रयोगः

- (क) श्रमिकः गुरुं नमत्वा भोजनं यच्छति।
(ख) धनिकः गुरुं दृष्ट्वा मिष्ठानं भवति।
(ग) धनिकः गुरुवाक्यं श्रुत्वा सन्तुष्टः भवति।
(घ) धनिकः अभिमानं त्यक्त्वा विनम्रः भवति।

योग्यता विस्तारः

● श्रमस्य महत्वम् विषयोपरि पञ्चवाक्यानि

- (क) परिश्रमेण एव मनुष्यः सुखी जीवनं यापयति।
(ख) परिश्रमेण सर्वाणि कार्याणि सिद्ध्यन्ति।
(ग) श्रमेण एव छात्रा परीक्षां उत्तीर्णं कुर्वन्ति।
(घ) अति परिश्रमेण कृषकः अन्नम् उत्पादयति।
(ङ) श्रमिकः श्रमेण एव वृत्तिं प्राप्नोति।

21

सुभाषितानि

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) वसन्त काले
(ख) रूपम्
(ग) उद्यमेन
(घ) काव्यशास्त्र विनोदेन

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) गुणस्य आभरणं ज्ञानम्।
(ख) मूर्खाणां कालः निद्रया कलहेन वा गच्छति।
(ग) प्रिय वाक्य प्रदानेन सर्वे जन्तवः तुष्यन्ति।

3. श्लोकांशान् उचितं मेलनम्

(क) येषां न विद्या न तपो न दानं	ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः

(ख) लोचनाभ्यां विहीनस्य	दर्पणः किं करिष्यति।
(ग) काकः कृष्णः पिकः कृष्णः	का भेदः पिक काकयोः।
(घ) नहि सुप्तस्य सिंहस्य	प्रविशन्ति मुखे मृगाः।
(ङ) नरस्याभरणं रूपम्	रूपस्याभरणं गुणः।

4. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) श्वाननिद्रस्तथैव च
(ख) काव्यशास्त्र विनोदेन
(ग) काकः काकः पिकः पिकः
(घ) यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा
(ङ) ते मृत्यु लोके भुवि भारभूताः

5. शुद्धाशुद्ध चयनम्

- (क) आम्
(ख) आम्
(ग) न
(घ) आम्
(ङ) न

6. अन्वयपूर्तिः

- (क) काकः कृष्णः, पिकः कृष्णः कः भेदः
पिक काकयोः वसन्तकाले सम्प्राप्ते काकः
काकः पिकः पिकः।

(ख) येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं
न गुणो न धर्मः, ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्य
रूपेण मुगाश्चरन्ति।

योग्यता विस्तारः

● विद्यार्थिनः पञ्च लक्षणानिः

- (क) काक इव चेष्टा।
(ख) वक इव ध्यानम्।
(ग) श्वान इव क्षणिक निद्रा।
(घ) स्वल्प आहारं स्वीकरणम्।
(ङ) गृहत्यागं कर्तुं शक्नोति।

विविधः प्रश्नावलिः-3

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) अगस्त मासे
(ख) हिमशीतकेन
(ग) लोकसेवार्थम्
(घ) मिष्ठानम्
(ङ) गुरु नानकदेवः
(च) उद्यमेन
(छ) कार्तिक प्रतिपदि शुक्ल पक्षे

- (ख) परिपूर्णाः
(ग) उद्यमेन
(घ) राष्ट्रस्य
(ङ) दूरदर्शनेन
(च) त्यक्त्वा
(छ) सङ्गणकस्य
(ज) गृहात्

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) प्रथम स्वतन्त्रता सङ्ग्राम 1857 ख्रीस्ताब्दे
अभवत्।
(ख) दीपावल्यां लक्ष्मीः अमावस्यां पूज्यते।
(ग) विप्र ! चर्मपात्रं किमर्थं हस्ते वहसि ?
(घ) चरित्रेण एव मनुष्यस्य श्रेष्ठता भवति।
(ङ) प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे जन्तवः तुष्यन्ति।
(च) आवश्यकता आविष्काराणां जननी भवति।
(छ) वयं सज्जनान् रक्षिष्यामः।

4. परिवर्तनं कुरुत

- (क) तिष्ठन्ति
(ख) गास्यन्ति
(ग) शिक्षिताः
(घ) प्रदेशानाम्
(ङ) भवन्ति

3. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) गृहम्

5. युग्मानि योजयत

- (क) चतस्रः बालिकाः
(ख) त्रीणि फलानि
(ग) अष्ट भवनानि
(घ) विनाशाय
(ङ) नेष्यामः

6. युग्मानि योजयत

अ

- (क) भारतीयाः स्वतन्त्रतायै
- (ख) धन्वन्तरि पूजनम्
- (ग) उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति
- (घ) वयमेव करिष्यामः
- (ङ) सर्वभूत हितार्थाय
- (च) येषां न विद्या तपो न दानं
- (छ) काव्य शास्त्र विनोदेन
- (ज) दूरदर्शनम्
- (झ) वायुयानेन
- (ञ) आकाशवाणीयन्त्रेण

ब

- निरन्तरं प्रयासम् अकुर्वन्।
- त्रयोदश्यां भवति।
- कार्याणि न मनोरथैः।
- भास्तस्य मंगलम्
- चालिष्यामः निरन्तरम्।
- ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः।
- कालो गच्छति धीमताम्।
- दृश्यश्रव्यं यन्त्रम्।
- यात्रां करोमि।
- श्रवणमेव सम्भवम्।

7. अन्वयपूर्तिः

- (क) काकः कृष्णः, पिकः कृष्णः, कः भेदः
पिक काकयोः, वसन्त काले सम्प्राप्ते काकः
काकः पिकः पिकः।

- (ख) वयम् आलस्यं विना सततं कार्याणि
करिष्यामः,
अग्रे अग्रे चलिष्यामः, निरन्तरं चलिष्यामः।।

अभ्यास प्रश्नपत्र प्रारूपम्

संस्कृतम्

कक्षा-षष्ठी

1. (अ) समुचित पदं चित्वा लिखत
 - (क) (ब) सर्वत्र
 - (ख) (स) भोपालम्
 - (ग) (द) जले
 - (घ) (अ) उद्यमेन
 - (ङ) (स) अनु

(ब) रिक्तस्थानानि पूरयत

 - (क) पुष्पैः (ख) स्वास्थाय
 - (ग) महाकालस्य (घ) मित्राणि
 - (ङ) सङ्गणक यन्त्रस्य
2. गद्यांशं पठित्वा प्रश्नोत्तराणि (परेषाम् प्रेरयति ।)
 - (क) सूर्यः (ख) परोपकाराय
 - (ग) मेघाः (घ) प्रकृतिः

अथवा

(प्रथम दिवसे कुर्वन्ति ।)

 - (क) आभूषणानि गृहपात्राणि स्वर्णं रजतं वा क्रीणन्ति
 - (ख) तृतीयदिवसे धन देवीं लक्ष्मीः पूजयन्ति ।
 - (ग) सूर्योदयात् प्राक् अभ्यङ्ग स्नानम् ।
 - (घ) व्यापारिणः व्यापार पुस्तकानामपि पूजनं कुर्वन्ति ।
3. पद्यांश पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत
विदेशेषु धनम् ।

(क) विदेशेषु धनं विद्या	(ख) व्यसनेषु धनं मतिः
(ग) परलोके धनं धर्मः	(घ) शीलं सर्वत्र धनम् ।

अथवा

दुःखानां निरन्तरम् ।

 - (क) वयं दुःखानां विनाशाय चलिष्यामः ।
 - (ख) वयं सुखस्य वर्धनाय चलिष्यामः ।
 - (ग) वयं सर्वभूत हितार्थाय चलिष्यामः ।
 - (घ) वयं निरन्तरं चलिष्यामः ।
4. (अ) सुभाषित श्लोक

परोक्षे कार्यं हन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत् तादृशं मित्रं विष कुम्भं पयोमुखम् ॥

(ब) श्लोकपूर्ति – यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ।
नेत्राभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥
5. (अ) एकपदेन उत्तरत

(क) दूरदर्शनम्	(ख) संहतिः	(ग) आकाशमार्गेण
(घ) नर्मदा	(ङ) वानरः	(च) गुरु नानकदेवः

- (ब) एकवाक्येन उत्तरत
 (क) राजा विक्रमादित्यस्य कालात् विक्रम संवत्सरस्य गणना भवति ।
 (ख) आदिकविः वाल्मीकिः अस्ति ।
 (ग) भारतीयाः स्वतन्त्रतायैः निरन्तरं प्रयासम् अकुर्वन् ।
 (घ) शिक्षाप्रियता कारणेन, भोजस्य नाम प्रसिद्धम् ।
 (ङ) भारत भूतलात् दैन्य हरिष्यामः ।
 (च) श्रमेण उपार्जिता लक्ष्मी शुद्धा भवति ।
6. (अ) रूपाणि लिखत
 (क) नद्याम्, नद्योः, नदिषु (ख) गुरवे, गुरुभ्याम्, गुरुभ्यः
 (ग) बालकेन, बालकाभ्याम्, बालकैः ।
 (ब) धातु रूपाणि लिखत
 (क) अपठः, अपठतम्, अपठत (ख) क्रीडिष्यति, क्रीडिष्यतः, क्रीडिष्यन्ति ।
 (ग) करोमि, कुर्व, कुर्मः
 (स) वाक्यानि शुद्धानि कुरुत
 (क) बालकः क्रीडति (ख) सः गच्छति ।
 (ग) छात्रः पठति (घ) वयं लिखामः
7. (अ) धातु प्रत्ययं पृथक् कुरुत
 (क) चल् + तुमुन् (ख) हस् + क्त्वा
 (ग) गम् + तुमुन् (घ) भू + क्त्वा
 (ब) उपसर्गान् पृथक् कुरुत
 (क) प्रति + करोति (ख) परि + हार (ग) वि + हरति (घ) अनु + वाद
 (स) अव्ययं चित्वा लिखत
 (ग) तत्र
8. (अ) सन्धि विच्छेदं कुरुत
 (क) भोजन + आलय (दीर्घ संधि) (ख) भानु + ऊष्मा (दीर्घ संधि)
 (ग) कवि + इन्द्र (दीर्घ संधि) (घ) विद्या + अर्थी (दीर्घ संधि)
 (ब) नामानि लिखत
 (क) हलम् (ख) उष्ट्रः (ग) पत्रम् (घ) मयूरः
 (स) संख्या संस्कृते लिखत
 (क) षट् (ख) अष्ट (ग) नव
9. पत्रं पूरयत
 सेवायाम्
 श्रीमान् प्रधानाचार्य महोदयः
 राजकीयः माध्यमिक विद्यालयः
 मनासानगरम्
 महोदय !
 निवेदनम् अस्ति यत् मम गृहे अद्य आवश्यकं कार्यम् अस्ति । अतः अहम् विद्यालयं आगन्तुं न शक्नोमि ।
 अतः एकदिवसस्य अवकाशं स्वीकरोतु ।

भवतः आज्ञाकारी शिष्यः

अनूपः

कक्षा-षष्ठी

24 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

10. चित्रं दृष्ट्वा पञ्चवाक्यानि लिखत

- (क) अयं विद्यालयः अस्ति। (ख) विद्यालये एकः वट वृक्षः स्थितः।
(ग) विद्यालये मम अनुजः पठति। (घ) पाशर्वे एव एकं क्रीडाङ्गणम्।
(ङ) क्रीडाङ्गणे बालकः क्रीडति।

अथवा

तालिकां दृष्ट्वा पञ्चवाक्यानि रचयत

सः शिक्षकः पाठयति। तत् वाहनं चलति। तौ छात्रौ पठतः। सा महिला खादति।
तानि व्यजनानि भ्रमन्ति।